

**พุทธจริยศาสตร์กับการพัฒนาจริยธรรม
ของผู้นำครอบครัว : จุดเริ่มต้นการแก้ปัญหาสังคม
Buddhist Ethics and Moral Development
of the Head of Family : the Beginning
for Solving the Social Problems**

กัญญาภัค สำราญใจ
Kunyapak Samranjai

นิสิตปริญญาเอก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธจริยศาสตร์กับการพัฒนาจริยธรรมของผู้นำครอบครัวเพื่อแก้ไขปัญหาสังคม เพื่อให้ทุกคนตระหนักว่าเราเป็นส่วนหนึ่งของสังคม สังคมจะดีไม่ได้หากเราไม่ทำตัวเองให้ดี ซึ่งผู้นำครอบครัวมีอิทธิพลต่อสมาชิกในครอบครัวเป็นอย่างสูงโดยเฉพาะเยาวชน ดังนั้น หากผู้นำครอบครัวทำหน้าที่ของตนเองให้ดี และมีการพัฒนาจริยธรรมในตนเองอยู่ตลอดเวลา โดยยึดหลักทางสายกลางของพระพุทธเจ้าก็ย่อมที่จะส่งผลถึงสมาชิกในครอบครัวให้มีพฤติกรรมที่ดีงามถูกต้องตามกาลเทศะตามไปด้วย เนื้อหาของบทความนี้ประกอบไปด้วย ความหมายของคำว่าพุทธจริยศาสตร์ และเนื้อหาสาระที่สำคัญ ความหมายของคำว่าศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม และการพัฒนาจริยธรรม และเหตุผลที่ว่าทำไมผู้นำครอบครัวจึงต้องเป็นแบบอย่างที่ดี โดยใช้ทฤษฎีการเรียนรู้ทางปัญญาสังคมตามแนวคิดของอัลเบิร์ต แบนดูรา (Albert Bandura) นักจิตวิทยาชาวแคนาดา เพื่อที่จะสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของผู้นำครอบครัวที่มีต่อสมาชิกในครอบครัว

Abstract

This article aims to determine the relationship between Buddhist ethics and moral development of family leadership to solve social problems so that everyone realizes that we are part of society. Society will not be good if parents are not good examples patterns for their children. The parents influence on family members very much, especially young people, so if the leading role of the family care provider and moral development of their own over the years. Based on the principles of the Buddha in the middle way would have to affect the behavior of family members to have a pretty good accuracy as well as temperate. The content of this article contains the meaning of Buddhist Ethics. And the important content is the meaning of moral ethics and moral development and why it must be the parents' good example by using learning theory to the idea of intellectual, social Albert Bandura Canadian psychologist. To reflect the importance of leading families of the members of the family.

๑. บทนำ

ในระยะเวลาครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ประเทศไทยมีการพัฒนาประเทศอย่างต่อเนื่อง โดยภาค รัฐได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ซึ่งการพัฒนาดังกล่าวเป็นการพัฒนาใน ลักษณะที่ไม่สมดุล จนกระทั่งเป็นเหตุให้มีการใช้ทุนทางด้านเศรษฐกิจ (Economic Capital)^๑ อัน ได้แก่ เทคโนโลยีที่ทันสมัย แรงงาน ที่ดิน เงินตรา ฯลฯ ในสัดส่วนที่สูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งการ พัฒนาดังกล่าวจำเป็นต้องมีการใช้ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (Physical Capital) เป็นสำคัญ เช่น ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำลำธาร พื้นดิน ทะเล ชายฝั่ง อากาศ ฯลฯ เมื่อมีการใช้ทรัพยากร ธรรมชาติอย่างไร้จิตสำนึกในการอนุรักษ์ เพียงเพื่อสนองตอบความต้องการทางกายภาพของมนุษย์ จึงเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก ความ อุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติลดลง ปัญหาวิกฤติการณ์ทางธรรมชาติเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและรุนแรงทั่ว โลก โดยไม่มีผู้ใดสามารถที่จะหยุดยั้งได้ เป็นเพียงแค่พยายามที่จะรับมือกับสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วเท่านั้น เช่น การเกิดแผ่นดินไหว เกิดสึนามิในประเทศญี่ปุ่น เป็นสิ่งที่ยืนยันได้ว่า มนุษย์ไม่มีใครสามารถ เอาชนะธรรมชาติได้ เราเป็นเพียงส่วนหนึ่งของธรรมชาติ หากผู้ที่ควบคุมธรรมชาติได้ไม่ เมื่อความ

^๑ อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน http://www.nesdb.go.th/Portals/๐/news/plan/p10/plan10/data/report_1248/2_1.pdf

เจริญทางวัตถุก้าวหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง ในทางกลับกันก็ได้มีการทำลายทุนทางสังคม (Social Capital) ซึ่งทำให้โลกทัศน์ในเชิงคุณค่าทางจิตใจเริ่มเลือนหาย วัฒนธรรมดั้งเดิมของสังคมไทยถูกมองข้ามโดยเห็นว่าเป็นเรื่องที่ล้าสมัย และขัดกับวิถีชีวิตแบบวัตถุนิยม ซึ่งเน้นการแข่งขัน แข่งแย่งชิงดีชิงเด่น ให้ความสำคัญกับผู้ที่มีความรู้ทางสังคมดี ใครมีเงินทองมากก็เท่ากับมีอำนาจมากตามไปด้วย ซึ่งเมื่อลัทธิบริโภคนิยมได้รับการยอมรับมากขึ้น แต่สภาพสังคมโดยรวมของประเทศไทย ประชาชนส่วนใหญ่ยังมีวิถีชีวิตเป็นสังคมแบบเกษตรกรรมพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ มีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย วิถีการทำมาหากิน พิธีกรรม ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี ระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว โดยรวมแล้วมุ่งปรับให้ผสมกลมกลืนกับธรรมชาติ และความเชื่อตามหลักศาสนา^๒ จึงทำให้เกิดความขัดแย้งทางสังคมขึ้น และเกิดปัญหาทางสังคมอื่น ๆ ตามมาอีกมากมาย ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความยากจน ปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคม ปัญหาเรื่องการศึกษา ปัญหาโสเภณี ปัญหาเด็กเร่ร่อน ปัญหาการทำแท้ง ปัญหาสุขภาพ ปัญหาอาชญากรรม ฯลฯ สังคมในทุกระดับประสบกับปัญหาความทุกข์ยากมากยิ่งขึ้น สังคมไทยในปัจจุบันกำลังประสบกับปัญหาวิกฤตการณ์ทางสังคมอย่างรุนแรง ซึ่ง ๗๗ ธาณินทร์ กรัยวิเชียร องคมนตรี ได้กล่าวไว้ว่า^๓ เมื่อเราทราบถึงปัญหาและวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นแล้ว หากเราจะแก้ไขก็ต้องรู้สาเหตุของวิกฤตการณ์เหล่านั้นด้วยว่าสังคมไทยมีจุดอ่อน คือ ๑. สังคมไทยห่างไกลคำสอนของศาสนา ๒. สังคมไทยเป็นสังคมที่ตามใจตนเองอย่างไม่มีขอบเขต (A Permissive Society) มั่งง่าย ไม่มีระเบียบวินัย และไม่นำพาต่อกฎหมายของบ้านเมือง ๓. สังคมไทยเป็นสังคมแห่งวัตถุนิยม ๔. ความอยากมีอยากได้ในสิ่งที่ตนไม่มีสิทธิ์ที่จะได้โดยชอบ หรือ ความโลภ (Greed) ๕. สังคมไทยเป็นลัทธิเอาอย่าง และยอมจำนนต่อสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ๖. ความบกพร่องในการปลูกฝังจิตสำนึกในเด็กไทย

หลังเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ มีนักคิดและผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่านได้ประเมินว่า การที่ประเทศไทยต้องประสบกับปัญหาเกิดจากสาเหตุหลายประการ ที่สำคัญคือการพัฒนาในระยะที่ผ่านมาขาดการนำจุดเด่นหรือสิ่งที่ดีงามที่มีในสังคมไทย เช่น มิติทางวัฒนธรรม หรือต้นทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Stock) ซึ่งถือว่าเป็นต้นทุนทางสังคมประเภทหนึ่งมาใช้ประโยชน์ ขณะเดียวกันก็เห็นว่าการที่สังคมไทยยังคงดำรงอยู่ได้ไม่ล่มสลายจากวิกฤต ก็เกิดจากการที่ยังมีทุนทางสังคมหลงเหลืออยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณธรรมจริยธรรมของคนในสังคม อาทิ ความเมตตากรุณา ความเอื้ออาทร สายใยผูกพันภายในครอบครัว/ชุมชน การรวมตัวกันเพื่อช่วยเหลือผู้เดือดร้อน ฯลฯ^๔

^๒ เอกวิทย์ ณ ถลาง, **วิถีชีวิตสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๖), หน้า ๘๘.

^๓ ดูรายละเอียดใน ธาณินทร์ กรัยวิเชียร, **ปาฐกถาพิเศษในพิธีเปิดงานสัมมนาคุณธรรมแห่งชาติและตลาดนัดคุณธรรม ครั้งที่ ๓ คุณธรรมและจริยธรรมในสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เด่นศิลป์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๓-๗.

^๔ สุพรรณิ ไชยอำพร, **รูปแบบแหล่งเรียนรู้ด้านคุณธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ปริณาม จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๓.

ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานของสังคมที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของเด็กอย่างยิ่ง ดังที่
สุภัทรา สุภาพ ได้กล่าวว่า “ครอบครัวเป็นหน่วยสังคมที่สำคัญที่สุด” เพราะเป็นสังคมหน่วยแรกที่
มนุษย์จะต้องเผชิญตั้งแต่เกิด เติบโต จนตาย^๕ การวางพื้นฐานของมนุษย์ทั้ง ๔ ด้าน คือ ทาง
ร่างกาย ทางความคิดสติปัญญา ทางอารมณ์และทางสังคม จะมาจากการอบรมของครอบครัว^๖

จะเห็นได้ว่าสังคมทุกสังคมย่อมต้องมีผู้นำเสมอ ไม่เว้นแม้แต่สังคมหน่วยที่เล็กที่สุด คือ
ครอบครัว ก็ย่อมต้องมีผู้นำครอบครัว ซึ่งเป็นผู้ที่มีอิทธิพลในการชี้นำวิถีการดำเนินชีวิตของ
ครอบครัวนั้น ๆ ครอบครัวใดหากมีผู้นำครอบครัวที่ดี มีคุณธรรมและจริยธรรมย่อมจะพาสมาชิกใน
ครอบครัวให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความสุข และเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับสมาชิกในครอบครัวในการที่จะ
จรจโรงสังคมส่วนรวมให้ดีขึ้น ซึ่งปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นในทุกวันนี้ หากพิจารณาให้ถี่ถ้วนก็จะพบ
ว่า มีรากฐานมาจากปัญหาครอบครัวทั้งสิ้น หากเราทุกคนในสังคมพยายามที่จะร่วมมือร่วมใจแก้ไข
ปัญหาสังคมก็ควรที่จะหันมาใส่ใจกับปัญหาที่เกิดขึ้นในครอบครัวให้ละเอียดมากยิ่งขึ้น และพยายาม
ที่จะแก้ไขโดยใช้หลักพุทธจริยศาสตร์เข้ามาเป็นข้อปฏิบัติ เพื่อพัฒนาภาวะผู้นำของครอบครัวให้ดีขึ้น
เพื่อเพิ่มศักยภาพของผู้นำครอบครัวให้สามารถนำครอบครัวไปในแนวทางที่ถูกต้องเหมาะสมตามหลัก
พระพุทธศาสนา โดยให้ความสำคัญในเรื่องคุณธรรมและจริยธรรมเป็นสำคัญ เพื่อให้ผู้นำครอบครัว
สามารถที่จะเป็นแบบอย่างให้กับสมาชิกในครอบครัวได้อย่างเต็มภาคภูมิ ซึ่งถือเป็นการกระตุ้นการ
เรียนรู้และพัฒนาตนเองของทุกๆ คนในครอบครัวไปพร้อมๆ กัน เพื่อเป็นการประสานพลังที่จะ
แก้ไขปัญหาสังคมที่กำลังวิกฤตอยู่ในขณะนี้ให้ทุเลาเบาบางลงบ้างไม่มากก็น้อย ดีกว่าต่างคนต่างนิ่งเฉย
และปล่อยให้สังคมไทยล่มสลายลงในที่สุด

ผู้เขียนจึงเห็นว่า หากเราซึ่งเป็นสมาชิกหนึ่งในสังคมหันมาให้ความสนใจในเรื่อง พุทธ
จริยศาสตร์ให้มากยิ่งขึ้น โดยนำหลักปฏิบัตินี้ลงสู่ครอบครัว เพื่อพัฒนาผู้นำครอบครัวให้มีคุณธรรม
และจริยธรรมก่อนเป็นอันดับแรก เพื่อให้ผู้นำครอบครัวสามารถประพฤติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดี
สามารถนำไปอบรมสั่งสอนลูกหลานให้รู้จักหน้าที่ของตนเอง และปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างเคร่งครัด
เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของเยาวชนให้มีคุณธรรมและจริยธรรมที่ถูกต้องเหมาะสมกับกาลและเทศะ เริ่ม
ต้นจากจุดเล็ก ๆ ในสังคม คือ ครอบครัว น่าจะเป็นทางเลือกอีกทางในการแก้ไขปัญหาสังคมที่
ประเทศไทยกำลังเผชิญอยู่ในขณะนี้

^๕ สุภัทรา สุภาพ, **สังคมและวัฒนธรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๖), หน้า ๓๖,
อ้างใน พูนทรัพย์ ชุนชิต, “ศึกษาหลักจริยธรรมด้านกตัญญูกตเวทิตของบุตรและบิดาจะต้องปฏิบัติต่อมารดาบิดา
ศึกษาเฉพาะกรณีนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนราชวินิตบางแคปานขำ กรุงเทพมหานคร” **วิทยานิพนธ์
พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑.

^๖ ศรีธรรม ฐานะภูมิ, **พัฒนาการทางอารมณ์และบุคลิกภาพ**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหิดล,
๒๕๓๕), หน้า ๔๕, อ้างแล้วในพูนทรัพย์ ชุนชิต, ๒๕๔๙, หน้า ๑.

๒. พุทธจริยศาสตร์คืออะไร

ในบทความนี้ หัวข้อนี้เป็นเรื่องที่มีความสำคัญมาก มีเนื้อหาที่ลึกซึ้งยากต่อการที่จะทำความเข้าใจ ดังนั้น ผู้เขียนจึงขออธิบายเนื้อหาของพุทธจริยศาสตร์ในภาพรวมโดยสังเขป ดังนี้

๒.๑ ความหมายของพุทธจริยศาสตร์

คำว่า พุทธจริยศาสตร์ ไม่มีบัญญัติไว้ในพจนานุกรมไทยโดยตรง ผู้เขียนจึงขอทำความเข้าใจของคำว่า พุทธ และคำว่า จริยศาสตร์ มาอธิบายพอสังเขป ดังนี้

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายว่า พุทธ, พุทธ-, พุทธะ คือ ผู้ตรัสรู้, ผู้ตื่นแล้ว, ผู้เบิกบานแล้ว, (ใช้เฉพาะพระพุทธเจ้า)^๗

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายว่า จริยศาสตร์ (Ethics) คือ ปรัชญาสาขาหนึ่งว่าด้วยความประพฤติและการครองชีวิตว่า อะไรดีอะไรชั่ว อะไรถูกอะไรผิด หรืออะไรควรอะไรไม่ควร^๘

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายว่า Ethics (จริยศาสตร์) คือ ปรัชญาสาขาหนึ่งว่าด้วยการแสวงหาความดีสูงสุดของชีวิตมนุษย์ แสวงหาเกณฑ์ในการตัดสินความประพฤติของมนุษย์ว่า อย่างไรถูกไม่ถูก ดีไม่ดี ควรไม่ควร และพิจารณาปัญหาเรื่องสถานภาพของค่าทางศีลธรรม^๙

พุทธจริยศาสตร์ คือ ศาสตร์แห่งความประพฤติและการครองชีวิตว่า อะไรดีอะไรชั่ว อะไรถูกอะไรผิด หรืออะไรควรอะไรไม่ควรที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนเป็นแนวทางไว้ โดยเน้นวิธีการที่จะนำไปสู่ปัญญา และหาวิธีการพันทุกข์ พระพุทธเจ้าได้ทรงค้นพบหลักแห่งความเป็นจริง คือ อริยสัจสี่ อริยมรรคมีองค์แปด และไตรลักษณ์ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในธรรมนิยามสูตรว่า “พระตถาคตทั้งหลายจะอุบัติขึ้นหรือไม่ก็ตาม ความเป็นธรรมมีอยู่ คือ สังขารทั้งหลาย มีลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ สภาวะธรรมทั้งหลายทั้งปวงมิใช่ตัวตน”^{๑๐}

สนธิ ศรีสำแดง ได้กล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้า คือ มนุษย์ ผู้ซึ่งหลังจากบรรลุนิพพานโดยพุทธภาวะ (สอุปาทิเสสนิพพาน) และเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ก็สูญเสียความเป็นของพระองค์ไป เหลือแต่ธาตุ คือ ปัญญา เป็นเครื่องตรัสรู้ที่อยู่ในพระพุทธเจ้า (โพธิ) เป็นเครื่องมือเข้าถึงความจริง ซึ่งพระองค์บรรลุโดยปราศจากการช่วยเหลือของผู้อื่น ศาสนาพุทธเป็นกรรมวาที เชื่อในกรรมลิขิต ไม่ใช่

^๗ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๙), หน้า ๖๐๑.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๖.

^๙ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๓๔.

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๑๓๖/๓๘๕.

พรหมลิขิต ทฤษฎีกรรมเป็นทฤษฎีที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผลในทางจิตวิญญาณ เรา
ทำกรรมใด เราต้องรับผลของการกระทำอย่างชนิดเป็นพลวัต (Dynamic) แล้วหลบหลีกเลี่ยงไม่ได้
(Inevitable)^{๑๑}

บุญมี แทนแก้ว ได้ให้ทัศนะว่า จริยศาสตร์เป็นวิชาที่กล่าวถึงแนวทางการประพฤติที่
เหมาะสมกับกิจที่ควรประพฤติ จริยศาสตร์บางที่เรียกว่า จริยปรัชญา เป็นวิชาที่กล่าวถึง “แนวทาง
ความประพฤติที่เหมาะสม กิจที่ควรประพฤติ” ที่เรียกว่า “จริยปรัชญา” เพราะเป็นสาขาหนึ่งของ
ปรัชญาที่กล่าวถึง การประพฤติของมนุษย์ว่า อย่างไรดี อย่างไรชั่ว อย่างไรถูกหรือผิด อันเป็นศาสตร์
ว่าด้วย “ความประพฤติทั้งที่เป็นมาตรฐานและทฤษฎีเกี่ยวกับความประพฤติด้วย โดยเริ่มต้นศึกษา
ปัญหาเกี่ยวกับคุณประโยชน์ ความดี ความชั่ว เป็นต้น ส่งเสริมให้ประพฤติในหลักศีลธรรม เพื่อ
แสดงให้เห็นว่าอะไร เป็นคุณค่าที่ควรสร้างให้เกิดมี การประพฤติอย่างไรจึงเป็นการประพฤติดี อะไร
สามารถให้ความหมายสำหรับชีวิตบ้าง ทฤษฎีจริยธรรมจึงเกี่ยวข้องกับแกนกลางจริยธรรม ตั้งแต่เริ่ม
แรกและการพัฒนา ตลอดทั้งกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เพื่อตัดสินมาตรฐานจริยธรรม^{๑๒}

กิริติ บุญเจือ ได้อธิบายและให้ความหมายของจริยศาสตร์ไว้ว่า คำว่า “จริยศาสตร์” มาจาก
คำภาษาสันสกฤต จริยะ = ที่พึงประพฤติ + ศาสตร์ วิชาจริยศาสตร์จึงเป็นวิชาที่กล่าวถึงแนวทาง
อันพึงประพฤติแปลศัพท์มาจากภาษาอังกฤษว่า Ethics ซึ่งมาจากคำภาษากรีกว่า Peri ethikes ซึ่ง
มาจากรากศัพท์ Ethos แปลว่า ขนบธรรมเนียม ภาษาลาตินเลียนศัพท์กรีกว่า Ethica จริยศาสตร์
จริยศาสตร์ คือ วิชาว่าด้วยความประพฤติ (conduct) หมายถึง พฤติกรรมที่มีมโนธรรมเข้าแทรกแซง
พฤติกรรม (behavior) ได้แก่ การกระทำทุกอย่างของมนุษย์และสัตว์ ถ้ามีมโนธรรมเข้าแทรกแซง
เรียกว่า ความประพฤติ ถ้าไม่มีมโนธรรมเข้าแทรกแซง เรียกว่า พฤติกรรมอศีลธรรม (amoral
behavior) อย่่าปนกับความประพฤติผิดศีลธรรม (immoral conduct) ซึ่งเป็นความประพฤติที่
ฝ่าฝืนมโนธรรม ส่วนมโนธรรม (conscience) คือ ความสำนึกถึงมาตรการความประพฤติ อาจจะ
สำนึกในขณะที่จะต้องตัดสินใจเลือกวิถีทางประพฤติเฉพาะหน้า หรืออาจจะสำนึกในอดีตแต่ยังมี
อิทธิพลต่อการตัดสินใจเลือกวิถีทางประพฤติเฉพาะหน้าก็ได้^{๑๓}

^{๑๑} สนิท ศรีสำแดง, **ปรัชญาเถรวาท**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔),
หน้า ๒๗๙.

^{๑๒} บุญมี แทนแก้ว, **จริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : เอกสารประกอบการศึกษา ภาควิชาปรัชญาและ
ศาสนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรัตนโกสินทร์บ้านสมเด็จเจ้าพระยา, ๒๕๓๐), หน้า ๑.

^{๑๓} กิริติ บุญเจือ, **จริยศาสตร์สำหรับผู้เริ่มเรียน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด,
๒๕๑๙), หน้า ๓.

สรุป พุทธจริยศาสตร์ในความเห็นของผู้เขียน หมายความว่า หลักที่ใช้กำหนดความประพฤติของมนุษย์ให้อยู่ในกรอบที่พึงามถูกต้องเหมาะสม โดยอาศัยหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นที่ตั้ง เพื่อให้เกิดความสงบสุขแก่ตนเองและสังคม

๒.๒ คำศัพท์ที่สำคัญในการศึกษาเรื่องพุทธจริยศาสตร์

ในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องพุทธจริยศาสตร์ มักจะมีการกล่าวถึงคำว่า ศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม บ่อยครั้ง ผู้เขียนจึงมีความเห็นว่า การที่จะทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องพุทธจริยศาสตร์ให้ลึกซึ้งได้นั้น มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของคำทั้ง ๓ คำนี้ให้ชัดเจน เพื่อให้มีความเข้าใจที่ตรงกัน และเพื่อเป็นการง่ายที่จะทำความเข้าใจในเนื้อหาของพุทธจริยศาสตร์ในเรื่องลึกต่อไป

๒.๒.๑. ศีลธรรม

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายว่า ศีล คือ ข้อบัญญัติที่กำหนดทางปฏิบัติกายและวาจาทางพระพุทธศาสนา เช่น ศีล ๕ ศีล ๘^{๑๔} และให้ความหมายว่า ธรรม คือ คุณความดี เช่น เป็นคนมีธรรมะ เป็นคนมีศีลธรรม, คำสั่งสอนในศาสนา เช่น แสดงธรรม ฟังธรรม ธรรมะของพระพุทธเจ้า, หลักประเพณีปฏิบัติในศาสนา เช่น ปฏิบัติธรรม ประพฤติธรรม, ความจริง เช่น ได้ดวงตาเห็นธรรม, ความยุติธรรม, ความถูกต้อง เช่น ความเป็นธรรมในสังคม, กฎ, กฎเกณฑ์ เช่น ธรรมะแห่งหมู่คณะ, กฎหมาย เช่น ธรรมะระหว่างประเทศ, สิ่งทั้งหลาย, สิ่งของ, เช่น เครื่องไทยธรรม^{๑๕} และให้ความหมายของคำว่า ศีลธรรม คือ ความประพฤติที่ดีที่ชอบ, ธรรมในระดับศีล, ศีลและธรรม^{๑๖}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายว่า ศีล^{๑๗} คือ ความประพฤติที่ดีทางกาย วาจา, การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย, ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม, การรักษากฎตามระเบียบวินัย, ปกติมรรยาทที่ปราศจากโทษ, ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น, ข้อสุจริตทางกายวาจาและอาชีพ ; มักใช้เป็นคำเรียกอย่างง่ายสำหรับคำว่า อธิศีลสิกขา (ข้อ ๑ ในไตรสิกขา, ข้อ ๒ ในบารมี ๑๐, ข้อ ๒ ในอริยทรัพย์ ๗, ข้อ ๒ ในอริยวัชฒิ ๕) ส่วนคำว่า ธรรม^{๑๘} คือ สภาพที่ทรงไว้, ธรรมดา, ธรรมชาติ, สภาวะธรรม, สัจจธรรม, ความจริง ;

^{๑๔} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕**, หน้า ๗๘๔.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒๐.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘๔.

^{๑๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑.

(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔๕.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

เหตุ, ต้นเหตุ ; สิ่ง, ปรากฎการณ์, ธรรมารมณ, สิ่งที่เกิด; คุณธรรม, ความดี, ความถูกต้อง, ความประพฤติชอบ; หลักการ, แบบแผน, ธรรมเนียม, หน้าที่; ความชอบ, ความยุติธรรม ; พระธรรม, คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งแสดงธรรมให้เปิดเผยปรากฏขึ้น และคำว่า ศีลธรรม^{๑๙} มีความหมาย คือ ความประพฤติที่ดั่งงามทางกายวาจา, ความประพฤติที่ดีชอบ, ความสุจริตทางกายวาจาและอาชีวะ ; โดยทางศัพท์ ศีลธรรม แปลว่า “ธรรมคือศีล” หมายถึงธรรมชั้นศีล หรือธรรมในระดับศีล เพราะศีลเป็นธรรมอย่างหนึ่ง ในบรรดาธรรมภาคปฏิบัติ ๓ อย่าง คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ดังนั้น ต่อจากธรรมชั้นศีล จึงมีธรรมชั้นสมาธิ และธรรมชั้นปัญญา; ได้มีผู้พยายามแปล ศีลธรรมอีกอย่างหนึ่งว่า “ศีลและธรรม” (ถ้าแปลให้ถูกต้องจริงต้องว่าศีลและธรรมอื่นๆ คือ ศีลและธรรมอื่นๆ นอกจากศีล เช่น สมาธิและปัญญา เป็นต้น เพราะศีลก็เป็นธรรมอย่างหนึ่ง) ถ้าแปลอย่างนี้จะต้องเข้าใจว่าศีลธรรม มิใช่เป็นเพียงความประพฤติที่ดั่งงามเท่านั้น แต่รวมถึงสมณะวิปัสสนาขั้นที่ ๕ ปฏิจจสมุปบาท ไตรลักษณ์ เป็นต้น ด้วย

ในพระสูตรตันตปิฎกได้แสดงลักษณะ ๕ ข้อ หรือที่เรียกกันว่า ศีล ๕ หรือ หลักเบญจศีล^{๒๐} ไว้ดังนี้

๑. เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์เบียดเบียน
 ๒. เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้
 ๓. เจตนางดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม
 ๔. เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ
 ๕. เจตนางดเว้นจากการเสพของมีนเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท
- ส่วน กัลยาณธรรม หรือ ธรรม ๕ ประการ หรือเบญจธรรม เป็นหลักธรรมที่คู่กับ ศีล ๕ มีรายละเอียดดังนี้^{๒๑}

๑. เมตตากรุณา ความรัก ปราบปรามให้มีความสุข ความเจริญ และความสงสาร คิดช่วยยี่ให้พ้นทุกข์ (คู่กับศีลข้อที่ ๑)
๒. สัมมาอาชีวะ การทำมาหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต (คู่กับศีลข้อที่ ๒)
๓. กามสังวร สำรวมระวังในกาม ทั้งกิเลสกามและวัตถุกาม (คู่กับศีลข้อที่ ๓)
๔. สัจจะ ความซื่อสัตย์ ซื่อตรง จริงใจ (คู่กับศีลข้อที่ ๔)
๕. สติ-สัมปชัญญะ ระลึกได้และรู้สึกตัว รู้เท่าทันอยู่ตลอดเวลา (คู่กับศีลข้อที่ ๕)

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๕.

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๒, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๐๓/๔๔๗.

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน อัง.จตุก. (ไทย) ๒๑/๙๑/๑๓๙.

บางตำราว่าแปลกไปบางข้อ คือ (๒) ทาน (๓) สหารสันโดษ (พอใจเฉพาะภรรยาของตน) (๕) อับปมาทะ (ไม่ประมาท) และธรรม ๕ ประการนี้ควรประพฤติคู่กันไปกับการรักษาเบญจศีล^{๒๒} ฉะนั้น ศีลธรรมจึงเกิดจากความรับผิดชอบทางมโนธรรม

๒.๒.๒ คุณธรรม

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายว่า คุณธรรม หมายถึง สภาพคุณงามความดี^{๒๓}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายว่า คุณธรรม คือ ธรรมที่เป็นคุณ, ความดีงาม, สภาพที่เกื้อกูล^{๒๔}

สุรพล ไกรสรารูढิ ได้ให้ความหมายของคำว่า คุณธรรมไว้ว่า คือ คุณค่า, คุณประโยชน์, คุณงามความดี, ธรรม คือ สิ่ง,สภาพ, กฎเกณฑ์, หลัก ความเป็นดีโดยสรุป คือ สิ่งหรือสภาพที่เกิดขึ้นในจิต มีผลทำให้จิตอยู่ในภาวะที่ดีงาม และพร้อมที่จะสร้างสรรค์แต่ในสิ่งที่เป็นคุณและประโยชน์ คุณธรรม เป็นหลักประกันความสุข ความเจริญ ความมั่นคงของชีวิตและสังคมที่แท้จริงและยั่งยืน เป็นเรื่องคุณภาพทางจิตใจ เป็นเรื่องของการสร้างมโนธรรมหรือจิตสำนึกและเป็นรากฐานของจริยธรรมที่เป็นพฤติกรรมที่จะแสดงออกมา หากมีแต่คุณธรรม คุณค่าและคุณประโยชน์จะเกิดขึ้นเฉพาะแก่ตนเองหรือเกิดในวงแคบ คุณธรรม เป็นเรื่องคุณภาพภายในจิตใจ เป็นเรื่องของการสร้างจิตสำนึก จึงเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนและต้องมีความต่อเนื่องในการดำเนินการเป็นระยะยาว^{๒๕}

ประวีณ ณ นคร ได้กล่าวถึง คุณธรรมไว้ว่า ผู้กระทำความดีเฉพาะหน้าชั่วคราวยังไม่แน่ใจว่าจะเป็นผู้มีคุณธรรม ต้องเป็นผู้มีความเคยชินประพฤติดีด้วยความรู้สึกในทางดีงามจึงจะได้อย่างเป็นผู้มีคุณธรรม หรืออาจสรุปได้ว่า คุณธรรม คือ ความดีงามในจิตใจซึ่งทำให้เคยชินประพฤติดีเป็นผู้มีคุณธรรม คือ ผู้มีความเคยชินประพฤติดีด้วยความรู้สึกในทางดีงาม^{๒๖}

วคิน อินทสระ ได้อธิบายว่า คุณธรรม คือ อุปนิสัยอันดีงามซึ่งสั่งสมอยู่ในดวงจิต อุปนิสัยอันนี้ได้มาจากความพยายามและความประพฤติติดต่อกันมาเป็นเวลานาน หรือคุณธรรมก็คือ คุณภาพแห่งอุปนิสัยอันแสดงออกให้เห็นโดยการกระทำ^{๒๗}

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๑๕.

^{๒๓} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๑๘๓.

^{๒๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๘.

^{๒๕} สุรพล ไกรสรารูढิ, **ทัศนะเบื้องต้น : คุณธรรม - จริยธรรม - จรรยาบรรณ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑, ๓.

^{๒๖} ประวีณ ณ นคร, **คุณธรรมสำหรับข้าราชการ เอกสารการฝึกอบรมปฐมนิเทศน์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานข้าราชการพลเรือน, ๒๕๒๖), ไม่ปรากฏหน้า, อ้างใน สุพรรณิ ไชยอำพร , **รูปแบบแหล่งเรียนรู้ด้านคุณธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน**, หน้า ๓๕.

^{๒๗} วคิน อินทสระ , **จริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๙), ไม่ปรากฏหน้า, อ้างใน สุพรรณิ ไชยอำพร, **รูปแบบแหล่งเรียนรู้ด้านคุณธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน**, หน้า ๓๕.

ในต่างประเทศมีนักการศึกษาและนักจิตวิทยา ได้ให้ความหมายของคุณธรรมไว้ ดังนี้^{๒๘}
Walter and Others ได้ให้ความหมายของคุณธรรมว่า เป็นคุณภาพทางศีลธรรมเฉพาะ
อย่าง หรือนิสัยที่ดี

Good ได้ให้ความหมายของคุณธรรมไว้ ๒ ประการ ดังนี้ ๑. คุณธรรม หมายถึง ความ
ดีงามของลักษณะนิสัยหรือพฤติกรรมที่ได้กระทำจนเคยชิน ๒. คุณธรรม หมายถึง คุณภาพที่บุคคล
ได้กระทำตามความคิดและมาตรฐานของสังคม ซึ่งเกี่ยวข้องกับความประพฤติและศีลธรรม

Longman ได้ให้ความหมายของคุณธรรมไว้ ๒ ประการ ดังนี้ ๑. คุณธรรม หมายถึง
ความดี ความสง่า และควมมีคุณค่าของนิสัยซึ่งแสดงออกโดยการประพฤติที่ถูกต้อง ๒. คุณธรรม
หมายถึง คุณภาพที่ดีของอุปนิสัยของการประพฤติ

๒.๒.๓ จริยธรรม

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายว่า จริยธรรม คือ ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติ,
ศีลธรรม, กฎศีลธรรม^{๒๙}

พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต) ได้แยกความหมายออกเป็น จริย+ธรรม คำว่า
จริยะ หมายถึงความประพฤติหรือกริยาที่ควรประพฤติ ส่วนคำว่า ธรรม มีความหมาย หลายอย่าง
เช่น คุณความดี หลักคำสอนของศาสนา หลักปฏิบัติ เมื่อนำคำทั้งสองมารวมกันเป็น จริยธรรม
จึงได้ความหมายตามตัวอักษรว่า หลักแห่งความประพฤติ หรือ แนวทางของการประพฤติ^{๓๐}

ปรีชา ช้างขวัญยืน ได้กล่าวว่า จริยธรรม คือ การสร้างคนแต่ละคนให้เป็นคนดี เป็นหลัก
การที่จำเป็นที่ช่วยให้การใช้จริยธรรมในทางสังคมให้ได้ผล ทุกศาสนาถือว่า ถ้าคนแต่ละคนเป็นคนดี
สังคมก็จะดี^{๓๑}

^{๒๘} สุพรรณิ ไชยอำพร, **รูปแบบแหล่งเรียนรู้ด้านคุณธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน**, หน้า ๓๔-
๓๕.

^{๒๙} ราชบัณฑิตยสถาน , **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๒๑๖.

^{๓๐} พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต), **พุทธศาสนากับปรัชญา**, หน้า ๘๑, อ้างใน พระสุทธิชัย
ที่ชญาโก (ยังสุข), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักจริยธรรม เกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรมในพุทธศาสนานิกายเถรวาท
และคริสตศาสนานิกายโรมันคาทอลิก” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๖.

^{๓๑} ปรีชา ช้างขวัญยืน, **การศึกษาจริยศาสตร์สังคมในพุทธศาสนาในเชิงวิจารณ์**, ๒๕๑๙. อ้างใน
พระสุทธิชัย ที่ชญาโก (ยังสุข), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักจริยธรรม เกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรมในพุทธศาสนา
นิกายเถรวาทและคริสตศาสนานิกายโรมันคาทอลิก” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๖.

สุรพล ไกรสรารูดี ได้กล่าวว่า จริยธรรม คือ สภาพของความประพฤติ หรือพฤติกรรม การแสดงออกที่พึงประสงค์ จริยธรรมที่ไม่มีคุณธรรมเป็นรากฐาน ย่อมเป็นจริยธรรมหลอกลวง ขาดความไว้วางใจ ไม่สนิทใจและไม่ยั่งยืน จริยธรรมเป็นเรื่องของความประพฤติหรือพฤติกรรมที่แสดงออกมาเป็นการกระทำทางกาย และวาจา ซึ่งสามารถสังเกตได้ง่ายกว่า และเป็นส่วนที่จะกระทบถึงบุคคลและสิ่งแวดล้อมได้จริง ในเชิงอุดมคติถือว่าต้องมีคุณธรรมที่เป็นตัวจิตสำนึก เป็นรากฐานเสียก่อน ส่วนจริยธรรมเป็นเสมือนผลพวงของจิตสำนึกหรือคุณธรรมที่จะออกมาทำหน้าที่เกี่ยวข้อง และสัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ ภายนอก^{๓๒}

๒.๓ หลักสำคัญในพุทธจริยศาสตร์^{๓๓}

๒.๓.๑ จริยธรรมและจริยศาสตร์ขั้นต้น ได้แก่ เบญจศีลและเบญจธรรม

เบญจศีล

๑) เว้นจากการฆ่าสัตว์ ซึ่งมีลักษณะ ๓ อย่าง คือ ห้ามฆ่า ห้ามทำร้ายร่างกาย และห้ามทรมานให้ลำบาก

๒) เว้นจากการลักทรัพย์ ซึ่งมีลักษณะ ๓ อย่าง คือ ห้ามโจรกรรมเลี้ยงชีพ ห้ามทำกิจเป็นโจร และห้ามลักขโมย

๓) เว้นจากการประพฤติดีในกาม ซึ่งมีลักษณะ ๒ อย่าง คือ ห้ามประพฤติดีในทางประเวณี และห้ามประพฤติดีธรรมดาหรือล่วงเกินในของที่เขารัก

๔) เว้นจากการพูดเท็จ ซึ่งมีลักษณะ ๓ อย่าง คือ ห้ามกล่าวคำไม่จริง ห้ามกล่าวคำอนุโลมมุสา (ในทำนองที่ไม่จริง) และห้ามรับคำแล้วไม่ปฏิบัติตาม

๕) เว้นจากการดื่มน้ำเมา ซึ่งมีลักษณะ ๒ อย่าง คือ ห้ามการดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัย และห้ามเสพยาเสพติดให้โทษต่าง ๆ

เบญจศีลทั้ง ๕ ข้อนี้ เป็นข้อที่พึงงดเว้นไม่ให้ปฏิบัติ เพราะจะประกอบแต่ความเลื่อมความพินาศอย่างเดียว ในขณะที่เดียวกัน พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนแนวทางปฏิบัติไว้ เรียกว่า เบญจธรรม เป็นข้อปฏิบัติเพื่อเข้าสู่ความดีคู่กับเบญจศีล

เบญจธรรม

๑) เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาให้ทุก ๆ คนมีสุข และกรุณา ความสงสารคิดจะช่วยให้ทุกคนพ้นทุกข์

^{๓๒} สุรพล ไกรสรารูดี, **ทัศนะเบื้องต้น : คุณธรรม - จริยธรรม - จรรยาบรรณ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓.

^{๓๓} ลำดวน ศรีมณี, **จริยธรรมและจริยศาสตร์ตะวันออก**, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, มปป.), หน้า ๑๐๐-๑๐๕.

- ๒) สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพที่ชอบด้วยธรรม
- ๓) กามสังวร สำรวมในกาม
- ๔) สัจจะ ความซื่อสัตย์
- ๕) สติ ความมีสติรอบคอบ

๒.๓.๒ จริยธรรมและจริยศาสตร์ชั้นกลาง

ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ อันเป็นทางแห่งความดีที่จะนำผู้ประพฤติปฏิบัติไปสู่ความสุขความเจริญ กุศลกรรมบถ ๑๐ นี้ เรียกว่า “สุจริต” แบ่งออกเป็นกายกรรม ๓ อย่าง วจีกรรม ๔ อย่าง และมโนกรรม ๓ อย่าง

๑) กายสุจริต ได้แก่ การประพฤติชอบทางกาย มี ๓ อย่าง คือ

- ๑.๑ เว้นจากการฆ่าสัตว์ หรือการเบียดเบียนชีวิตกัน
- ๑.๒ เว้นจากการลักทรัพย์ หรือถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ด้วยอาการแห่งขโมย ให้เคารพในกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น
- ๑.๓ เว้นจากการประพฤตินิโคตในกาม

๒) วจีสุจริต ได้แก่ การประพฤติดี ประพฤติชอบทางวาจา มี ๔ อย่าง คือ

- ๒.๑ เว้นจากการพูดเท็จ
- ๒.๒ เว้นจากการพูดส่อเสียด
- ๒.๓ เว้นจากการพูดคำหยาบ
- ๒.๔ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ เหลวไหลไม่ได้เรื่อง

๓) มโนสุจริต ได้แก่ การดำริชอบทางใจ มี ๓ อย่าง คือ

- ๓.๑ เว้นจากการคิดโลภ อยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตน
- ๓.๒ เว้นจากการคิดพยาบาทปองร้ายผู้อื่น
- ๓.๓ เห็นชอบตามคลองธรรม เช่น เห็นว่าทำดีต้องได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น

๒.๓.๓ จริยธรรมและจริยศาสตร์ชั้นสูง ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ คือ

๑) สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ได้แก่ ความเห็นที่เกิดจากปัญญา คือ ความรู้แจ้ง ในอริยสัจ ๔ ประการ ได้แก่

- ๑.๑ รู้จักทุกข์
- ๑.๒ รู้จักเหตุเกิดแห่งทุกข์
- ๑.๓ รู้จักความจริงเรื่องการดับสิ้นไปแห่งทุกข์
- ๑.๔ รู้จักทางปฏิบัติไปสู่ความพ้นทุกข์ คือ มรรคสัจ

๒) สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ หมายถึง การดำริ ๓ ประการ คือ

๒.๑ ดำริไตรตรองหาหนทางออกจากกามที่เป็นกิเลสกาม คือ ความเศร้าหมองใจ ความรักใคร่ ก่อให้เกิดทุกข์และวัตถุกาม ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์

๒.๒ ดำริในการที่จะไม่เบียดเบียนผู้อื่น มีเมตตากรุณาต่อสัตว์โดยทั่วไป

๓) สัมมาวาจา คือ การเจรจาชอบ รู้จักเจรจาด้วยถ้อยคำไพเราะ คือ กล่าววาจาที่มีประโยชน์ถูกกาลสมัย ได้แก่ พุดในสิ่งที่ควรพูด ๑๐ ประการ คือ

๓.๑ พุดถ้อยคำที่ทำให้มีความปรารถนาน้อย

๓.๒ พุดถ้อยคำที่ชักนำไปสู่สันโดษยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้

๓.๓ พุดถ้อยคำที่ทำให้สงบกายสงบใจ

๓.๔ พุดถ้อยคำที่ชักนำไปให้ติดอยู่กับหมู่คณะจนลืมนเพราะจะเป็นเหตุให้สะสมกิเลสมากขึ้น

๓.๕ พุดถ้อยคำที่ชักนำไปปรารถนาความเพียร

๓.๖ พุดถ้อยคำที่ชักนำไปตั้งอยู่ในศีล

๓.๗ พุดถ้อยคำที่ชักนำไปใจเป็นสมาธิ

๓.๘ พุดถ้อยคำที่ชักนำไปเกิดปัญญา

๓.๙ พุดถ้อยคำที่ชักนำไปพ้นกิเลส

๓.๑๐ พุดถ้อยคำที่ชักนำไปเกิดความรู้เห็นอย่างแจ่มชัด ในการที่ทำให้พ้นจากกิเลส

สำหรับการเจรจาชอบนั้น หมายถึง การประพฤติดชอบด้วยวาจา เรียก วชิสุจิริต มี ๔ ประการ คือ ๑. สัจวาจา คือ การพูดคำจริง ๒. อปิสถนวาจา คือ การไม่พูดส่อเสียด ๓. สันหวาจา คือ การพูดจาอ่อนหวานไพเราะ ๔. มันทวาจา คือ การพูดด้วยความรู้ ไม่พูดเพ้อเจ้อ

๔) สัมมากัมมันตะ การงานชอบ คือ เลือกรประกอบการทำงานบริสุทธิ์ โดยละเว้นจากโทษทางกาย ๓ ประการ คือ

๔.๑ เว้นจากการฆ่าสัตว์ ทรมาณสัตว์

๔.๒ เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้

๔.๓ เว้นจากการประพฤติดิฉินในกาม คือ ชายต้องละเว้นจากหญิง ๓ จำพวก ได้แก่

๑) ภรรยาคนอื่นหรือหญิงที่อยู่ในความพิทักษ์รักษาของคนอื่น ๒) หญิงที่จาริตห้าม เช่น แม่ ย่า ยาย ลูกหลาน เหลน เป็นต้น ๓) หญิงที่อยู่ในบัญญัติแห่งศาสนา เช่น นางชี สามเณรี ภิกษุณี และซิสเตอร์ เป็นต้น และหญิงต้องละเว้นจากชาย ๒ จำพวก คือ ๑) ชายที่มีภรรยาแล้ว และชายที่จาริตห้าม เช่น ลูกชาย, พ่อ, ปู่, ตา เป็นต้น ๒) ชายที่อยู่ในบัญญัติแห่งศาสนา คือ ภิกษุ สามเณร และบราเธอร์ เป็นต้น

๕) **สัมมาอาชีวะ** การเลี้ยงชีพชอบ คือ การเลี้ยงชีวิตชอบ คือ เลี้ยงชีวิตโดยชอบธรรม หมายถึง การประกอบอาชีพในทางสุจริต โดยงดเว้นการประกอบอาชีพที่ผิด (มิจฉวนินชชา) ๕ อย่าง ดังนี้

- ๕.๑ ค้าขายเครื่องประหารเพื่อทำร้ายร่างกาย เช่น ปืน ระเบิด มีด อาวุธต่าง ๆ
- ๕.๒ ค้าขายมนุษย์
- ๕.๓ ค้าขายสัตว์สำหรับฆ่าเป็นอาหาร
- ๕.๔ ค้าขายน้ำเมา หรือสิ่งเสพติดทุกชนิด
- ๕.๕ ค้าขายยาพิษ

๖) **สัมมาวายามะ** ความเพียรพยายามชอบ คือ มีความเพียรพยายามในสิ่งที่ถูกต้องควร หมายถึง ความพยายามทำในสิ่งที่ดีที่ชอบ มี ๔ อย่าง คือ

- ๖.๑ สังวรปธาน เพียรระวังไม่ให้บาป อกุศลเกิดขึ้นในสันดานของตน
- ๖.๒ ปหานปธาน เพียรละบาปที่เกิดขึ้นในสันดานของตน
- ๖.๓ ภาวนापธาน เพียรให้บุญหรือกุศล เกิดมีขึ้นในตน
- ๖.๔ ออนุรักขนาปธาน เพียรเพื่อรักษาบุญกุศลที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อมไปจากสันดานของตน

๗) **สัมมาสติ** การตั้งสติรอบคอบ หรือมีสติรอบคอบ ระลึกได้ก่อนทำก่อนพูดหรือก่อนคิด และระลึกถึงแต่ในสิ่งที่ เป็นบุญกุศล คุณงามความดี และข้อปฏิบัติที่จะให้เกิดศีล สมภาณี ปัญญา

๘) **สัมมาสมาธิ** การตั้งใจไว้ชอบ คือ ทำให้มีอารมณ์เป็นหนึ่ง ไม่หวนไหว ไม่ฟุ้งซ่าน ทำจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์จากอารมณ์ คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ทำให้ใจเป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์

๓. การพัฒนาจริยธรรมคืออะไร

บทความนี้เน้นการพัฒนาจริยธรรมของผู้นำครอบครัว เพื่อให้เป็นต้นแบบหรือแบบอย่างที่ดีกับสมาชิกคนอื่น ๆ ในครอบครัว ซึ่งมีผู้ให้นิยามความหมายไว้หลากหลาย ผู้เขียนจึงขอนำมาอธิบายเป็นบางส่วน ดังนี้

พระราชวรมณี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาไว้ว่า มีอยู่ ๔ ด้าน คือ ๑. พัฒนาด้านกายภาพ ได้แก่ ให้มีร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง มีพละทานามัยสุขภาพดี ๒. พัฒนาด้านศีล ได้แก่ ทำให้คนในสังคมมีระเบียบวินัย มีความประพฤติดี มีความสัมพันธ์กับผู้อื่นที่ดี รวมทั้งมีความสุจริตทั้งกาย วาจา และอาชีวะ ๓. พัฒนาด้านจิตใจ ได้แก่ ฝึกจิตให้มีคุณภาพดี ให้มีสมรรถภาพดี และให้มีสุขภาพจิตดี ๔. พัฒนาด้านปัญญา ได้แก่ ฝึกอบรมปัญญาให้รู้ให้เข้าใจ

มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงหรือตรงตามที่เป็นจริง ต้องฝึกปัญญาทั้งในแง่ที่ทำให้กระบวนการคิดการรับรู้ ไม่ให้กิเลส เช่น โลภะ โทสะ โมหะเข้าครอบงำ ทำให้เป็นการคิดที่ไม่มีอคติ ด้วยการใช้อินทรีย์สมาธิพิจารณาให้เห็นจริงด้วยปัญญา^{๓๔}

การพัฒนาหากกล่าวตามหลักจิตวิทยา คือ การสร้างให้เกิด “อุปนิสัยอันดีงาม ซึ่งสั่งสมอยู่ในดวงจิต อุปนิสัยอันนี้ได้มาจากความพยายามและความประพฤติติดต่อกันมา เป็นเวลานาน” คนเราทุกคนมีหน้าที่ที่จะต้องทำ คุณธรรมจึงมีความสัมพันธ์กับหน้าที่อย่างมาก ยิ่งหน้าที่สูงขึ้นเท่าใด ยิ่งต้องใช้คุณธรรมสูงขึ้นเท่านั้น นี่คือการสัมพันธ์ของคุณธรรม การทำหน้าที่ของตนให้ถูกต้องเหมาะสมและสำเร็จประโยชน์ตามจุดหมาย การพัฒนาให้ทำหน้าที่จนเป็นนิสัยนั่นเอง จะกลายเป็นอุปนิสัยอันดีงาม^{๓๕}

นักจิตวิทยาจิตวิเคราะห์เชื่อว่า จริยธรรมคือสิ่งที่ได้รับการปลูกฝังขัดเกลา พัฒนาขึ้นจากแรงขับพื้นฐานภายในจิตได้สำนึกของตน กระบวนการขัดเกลานั้นอยู่ในรูปแบบของการเลียนแบบด้วยวัตถุประสงค์ที่จะปรับตัวตามมาตรฐานพฤติกรรมที่กำหนดไว้ในสังคม นักจิตวิทยาปัญญานิยมเป็นกลุ่มที่ทำการศึกษาพัฒนาการทางจริยธรรมอย่างจริงจัง โดยเชื่อว่าจริยธรรมคือ กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดความคู่กับสติปัญญาของมนุษย์เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในสังคม ส่วนนักจิตวิทยาทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมมีความเชื่อว่า จริยธรรม หมายถึง การควบคุมพฤติกรรมมนุษย์ให้เข้ากับกฎเกณฑ์หรือมาตรฐานความประพฤติได้ถูกต้องหรือดีงามที่กำหนดโดยสังคม เด็กเติบโตและพัฒนาพฤติกรรมทางสังคมตามวุฒิภาวะของเขา พฤติกรรมทางสังคมของเด็กถูกควบคุมให้แสดงออกในทิศทางที่ถูกที่ควรตามค่านิยมของสังคม การพัฒนาพฤติกรรมที่ถูกที่ควรนี้ เรียกได้ว่าเป็นพัฒนาการทางจริยธรรม พัฒนาการทางจริยธรรมเป็นผลของกระบวนการทางปัญญากับการเรียนรู้ทางสังคม แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าคนฉลาดจะต้องเป็นคนดี หรือคนด้อยสติปัญญาจะต้องเป็นคนไม่ดีเสมอไป^{๓๖}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า ให้มองมนุษย์เป็น ๒ มิติ คือ ๑. มองว่าเป็นมนุษย์ที่มีอารมณ์ความรู้สึก และมีความสามารถ มีศักยภาพ สามารถพัฒนาได้ โดยใช้หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญาเป็นแนวทางในการพัฒนา ๒. มองมนุษย์ในฐานะเป็นทรัพยากรเป็นทุน

^{๓๔} พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การคณะสงฆ์กับ พรบ.การศึกษาแห่งชาติ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๕๕.

^{๓๕} วุฒิน อินทสระ, มนุษย์และแนวทางการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อรรถการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๑๒๘-๑๒๙.

^{๓๖} นภัทรรณ ปรารงค์พันธ์ุ, “การศึกษาพัฒนาคุณธรรมผู้นำเยาวชนตามหลักธรรมาธรรม ๔” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๖๑.

เป็นปัจจัย เป็นผู้ผลิต เป็นผลผลิต และพัฒนาเพิ่มผลผลิตได้ เพิ่มศักยภาพในการผลิตได้ เพิ่มมูลค่าทุนได้^{๓๗}

สรุป การพัฒนาทางจริยธรรมจึงเป็นการมุ่งพัฒนาด้านจิตใจเป็นหลัก เพราะหากสามารถพัฒนาจิตใจให้สูงขึ้นได้ การพัฒนาด้านอื่นๆ ก็จะตามมาและเป็นไปโดยง่าย

๔. ทำไมผู้นำครอบครัวจึงต้องเป็นแบบอย่างที่ดี

จากการศึกษาเกี่ยวกับการเรียนรู้ทางปัญญาสังคมตามแนวคิดของอัลเบิร์ต แบนดูรา (Albert Bandura) นักจิตวิทยาชาวแคนาดา พบว่า ตัวแบบ (Modeling) ถือได้ว่าเป็นความสำคัญยิ่งในการเรียนรู้ของมนุษย์ และได้แบ่งประเภทของตัวแบบเป็น ๒ ประเภท ดังนี้^{๓๘}

๑. ตัวแบบที่เป็นบุคคลจริง (Live Modeling) คือ ตัวแบบที่บุคคลได้มีโอกาสสังเกตและได้มีปฏิสัมพันธ์ด้วยโดยตรง ไม่ต้องผ่านสื่อหรือสัญลักษณ์อื่นใด เช่น เพื่อน ญาติ ผู้ปกครอง พ่อแม่ ครู และบุคคลอื่น ๆ ที่เป็นตัวแบบที่มีชีวิตจริง

๒. ตัวแบบที่เป็นสัญลักษณ์ (Symbolic Modeling) เป็นตัวแบบที่เสนอผ่านสื่อต่าง ๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ วีดีโอ ภาพยนตร์ การ์ตูน หนังสือ หนังสือพิมพ์ คำบอกเล่า คอมพิวเตอร์ หรือตัวแบบที่ผ่านมาทางระบบอินเทอร์เน็ต

นอกจากนี้แบนดูรายังได้กล่าวไว้ว่า ตัวแบบถือได้ว่าเป็นความสำคัญต่อการเรียนรู้ของมนุษย์ เพราะแบนดูราเชื่อว่า มนุษย์โดยส่วนใหญ่มีความรู้โดยการสังเกตตัวแบบอันเป็นการเรียนรู้โดยใช้ประสบการณ์ทางอ้อมแต่มีประสิทธิภาพ ดังนั้นตัวแบบที่มีความสำคัญจึงต้องมีหน้าที่อย่างชัดเจนเพื่อเป็นแบบที่ดีของผู้สังเกต ซึ่ง Fischer & Gochros (1981) และ Ross (1981) ได้ร่วมกันสรุปหน้าที่ของตัวแบบเป็น ๓ ลักษณะ ดังนี้^{๓๙}

๑. ตัวแบบทำหน้าที่สร้างพฤติกรรมใหม่ คือ ในหน้าที่สร้างพฤติกรรมใหม่ ผู้สังเกตตัวแบบยังไม่เคยได้เห็นได้เรียนรู้เกี่ยวกับพฤติกรรมที่ให้เห็นในปัจจุบันมาก่อน เมื่อได้เรียนรู้แล้วจึง

^{๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การศึกษากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๙), หน้า ๘๗.

^{๓๘} ดูรายละเอียดใน วิชาพร มาพบสุข, จิตวิทยาทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ, ๒๕๔๐), หน้า ๓๕๗. อ้างใน พระครูปลัดณัฐพล จนทิกโก (ประชุธนหะ), “ศึกษาเปรียบเทียบการเรียนรู้ของมนุษย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับทฤษฎีการเรียนรู้ทางปัญญาสังคมของแบนดูรา” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐๕.

^{๓๙} วิชาพร มาพบสุข, จิตวิทยาทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ, ๒๕๔๐), หน้า ๓๕๗.

สามารถสร้างพฤติกรรมใหม่ให้เกิดขึ้นได้ เช่น เด็กเรียนรู้ที่จะปฏิบัติตนเป็นคนดี เมื่อสังเกตเห็นผู้ปกครองทำให้เห็น

๒. ตัวแบบทำหน้าที่เสริมพฤติกรรมที่มีอยู่แล้วให้ดีขึ้น คือ ในการทำหน้าที่เสริมพฤติกรรมให้ดีขึ้น เป็นการทำหน้าที่ผู้เรียนรู้ได้สังเกตเห็นตัวแบบที่เคยเรียนรู้พฤติกรรมมาบ้างแล้วในอดีต ซึ่งตัวแบบนั้นได้ทำหน้าที่เป็นแรงจูงใจให้ผู้ที่เคยเรียนรู้พฤติกรรมดังกล่าวมาแล้วพยายามได้พัฒนาพฤติกรรม ความรู้ความสามารถให้ดียิ่งขึ้นต่อไป เช่น นักฟุตบอลระดับโลกที่ชื่นชอบเป็นแรงจูงใจให้อยากเลียนแบบพฤติกรรม จึงพยายามจดจำเทคนิควิธีการต่าง ๆ ภายหลังได้นำความรู้ที่ได้สังเกตเห็นและจดจำ มาฝึกปฏิบัติพัฒนาทักษะในการเล่นฟุตบอลของตนให้ดียิ่งขึ้นกว่าเดิม

๓. ตัวแบบทำหน้าที่ยับยั้งการเกิดของพฤติกรรม คือ ในกรณีนี้ผู้สังเกตมีพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์หรือยังไม่เคยมีพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์มาก่อน ตัวแบบจะเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้พฤติกรรมของผู้สังเกตมีพฤติกรรมที่ไม่ดีลดลง หรือไม่สามารถที่จะมีพฤติกรรมที่ไม่ดีเกิดขึ้นได้ เช่น การที่ได้เห็นเพื่อนไม่ได้ทำการบ้านมาส่งคุณครู ทำให้คุณครูลงโทษเพื่อน เมื่อได้สังเกตเห็นแล้วจึงเกิดความกลัวว่าจะโดนตีเหมือนเพื่อน จึงได้ขยันทำการบ้านมาส่งคุณครูทุกครั้ง

สังเกตเห็นได้ว่า หน้าที่ของตัวแบบมีความหลากหลายต่อผู้ที่สังเกตพฤติกรรม มีทั้งการสร้างพฤติกรรมของผู้ที่กำลังเรียนรู้ให้มีพฤติกรรมที่ดี มีพฤติกรรมใหม่เกิดขึ้น อีกทั้งตัวแบบยังเป็นผู้ที่ทำพฤติกรรมที่มีอยู่แล้วให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป โดยการพัฒนาความสามารถ ทักษะต่าง ๆ ให้มีความชำนาญ และเมื่อเห็นพฤติกรรมตรงส่วนใดไม่พึงประสงค์ ตัวแบบก็จะมีหน้าที่สำคัญคือการยับยั้งพฤติกรรม เหล่าให้ลดลง หรือให้หายไปในที่สุด หน้าที่ของตัวแบบจึงมีความสำคัญต่อผู้ที่สังเกตเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่ดีงาม

อิทธิพลของตัวแบบ ซึ่งเบนดูรา (Bandura) ได้กล่าวถึงอิทธิพลของตัวแบบที่มีต่อผู้สังเกต เพื่อให้เกิดการเรียนรู้^{๔๐} พอสรุปได้ดังต่อไปนี้

๑. มีอิทธิพลด้านการสร้างกฎเกณฑ์ ในการสร้างหลักเกณฑ์หรือหลักการใหม่นี้ ในสภาพการณ์ที่ผู้สังเกตได้สังเกตเห็นการกระทำของตัวแบบ ตัวแบบจะช่วยให้ผู้สังเกตสามารถสร้างกฎเกณฑ์หรือหลักการใหม่ขึ้นมาได้ เช่น การเรียนรู้ทางภาษา ผู้เรียนรู้สามารถสร้างหลักในการเข้าประโยคจากการได้ยินตัวแบบพูด หรือด้านการเรียนรู้ทางด้านมนุษยสัมพันธ์ ผู้เรียนรู้สามารถสร้างหลักในการเข้าใจประโยคจากการได้ยินตัวแบบพูด หรือด้านการเรียนรู้ทางด้านมนุษยสัมพันธ์ ผู้เรียนรู้สามารถสร้างหลักการในการพูด สันทนากับบุคคลรอบด้านได้เป็นอย่างดี เนื่องมาจากได้เห็นตัวแบบในการกระทำ

^{๔๐} Bandura, A., **Social Learning Theory**. P.40-50 อ้างใน ประเทือง ภูมิภักทราคม, **การปรับพฤติกรรม : ทฤษฎีและการประยุกต์**, หน้า ๖๔-๖๕.

๒. มีอิทธิพลด้านการสอนพฤติกรรมสร้างสรรค์ ด้านพฤติกรรมสร้างสรรค์ ตัวแบบจะช่วยให้พัฒนาพฤติกรรมเชิงสร้างสรรค์ขึ้นมาได้ทั้งนี้เนื่องมาจากการได้เห็นพฤติกรรมใดพฤติกรรมหนึ่งจากตัวแบบมนุษย์สามารถนำประสบการณ์ที่ตนมีอยู่ประกอบกับการกระทำของตัวแบบพัฒนาขึ้นมาเป็นพฤติกรรมใหม่ ๆ ได้ เช่น การฝึกวาดภาพของนักเรียน คุณครูเป็นผู้บรรยายถึงการวาดภาพที่ดีทำอย่างไรให้โดดเด่นและน่าสนใจและได้ทำให้นักเรียนดู เมื่อนักเรียนได้ยินคำบรรยายและได้เห็นการวาดภาพของคุณครู จึงได้วาดภาพตามแบบอย่างและได้เติมจินตนาการของตนที่มีอยู่จึงทำให้ภาพออกมาน่าสนใจ

๓. มีอิทธิพลด้านการส่งเสริมการกระทำ ตัวแบบที่มีผลต่อส่งเสริมการกระทำของมนุษย์ทั้งทางบวกและทางลบ ถ้าผู้สังเกตเห็นตัวแบบกระทำพฤติกรรมใดแล้ว ได้รับการเสริมแรง (Vicarious reinforcement) ผู้สังเกตก็จะมีแนวโน้มที่จะกระทำพฤติกรรมตามมากยิ่งขึ้น และในลักษณะเดียวกันถ้าผู้สังเกตเห็นตัวแบบที่แสดงความก้าวร้าว และได้รับการยกย่องว่าเป็นสิ่งที่ดีนำมาเป็นแบบอย่าง ผู้สังเกตก็มีแนวโน้มที่จะกระทำตามตัวแบบที่ได้สังเกตเห็นมากขึ้นเช่นกัน

๔. มีอิทธิพลด้านอารมณ์ นอกจากตัวแบบจะมีอิทธิพลต่อผู้สังเกตในการกระทำตามตัวแบบดังกล่าวมาแล้ว ตัวแบบยังมีอิทธิพลต่ออารมณ์ของผู้สังเกตอีกด้วย ตัวแบบจะกระตุ้นให้ผู้สังเกตเกิดแนวคิดของความรู้สึกคล้ายตามตัวแบบ เช่น งานวิจัยของแบนดูรา^{๔๑} ที่ได้ทดลองกับเด็กให้ได้ดูเด็กต้นแบบแสดงความก้าวร้าวต่อตุ๊กตา เมื่อเด็กได้สังเกตจึงได้ทดลองปฏิบัติ เด็กจึงได้แสดงความก้าวร้าวต่อตุ๊กตาเหมือนกับต้นแบบ

๕. ตัวแบบที่มีอิทธิพลในการเผยแพร่แนวความคิดและการกระทำ การกระทำของตัวแบบจะมีอิทธิพลต่อการเผยแพร่แนวคิดและการกระทำต่าง ๆ ใ้บุคคลในสังคมกระทำตาม นอกจากนี้ตัวแบบยังสามารถเผยแพร่แนวคิดและการกระทำดังกล่าวนั้นจากสังคมหนึ่ง ไปสู่อีกสังคมหนึ่งได้ด้วยกระบวนการเผยแพร่พฤติกรรมทางสังคมใหม่ ๆ ดังกล่าวนี้มี ๒ กระบวนการด้วยกันคือ (๑) กระบวนการเรียนรู้โดยตรง เป็นการเรียนรู้จากตัวแบบแล้วนำมากระทำ (๒) กระบวนการดัดแปลงประสบการณ์ที่ได้รับจากการสังเกตตัวแบบ แล้วแสดงออกมา การเรียนรู้จากการเลียนแบบนอกจากผู้สังเกตจะเกิดการเปลี่ยนแปลงภายในตนเองแล้ว ยังมีผลทำให้สังคมมีการเปลี่ยนแปลงไปด้วย ดังนั้น ตัวแบบจึงมีอิทธิพลในการเผยแพร่แนวความคิดและการกระทำ

สรุป จากหัวข้อนี้จะเห็นว่า ต้นแบบซึ่งในที่นี้หมายถึงผู้นำครอบครัว^{๔๒} จะมีอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อสมาชิกคนอื่น ๆ โดยเฉพาะเยาวชน เพราะพวกเขาจะมีการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา มีการ

^{๔๑} Bandura, A., and Richard H. Walters, **Social learning and personality development**, (New York : Holt, Rinehart and Winston, 1963), p.61-64.

^{๔๒} ผู้นำครอบครัว หมายถึง ผู้ที่มีอิทธิพลมากที่สุดในครอบครัว สามารถทำให้สมาชิกในครอบครัวปฏิบัติตามความประสงค์ของตนได้

เลียนแบบพฤติกรรมที่ต้นแบบประพฤติปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น หากต้นแบบเป็นแบบอย่างที่ดี โดยการประพฤติปฏิบัติชอบตามหลักพุทธจริยศาสตร์อย่างสม่ำเสมอ นั่นก็เท่ากับว่าเป็นการสอนให้สมาชิกในครอบครัวมีพฤติกรรมที่ดีและมีคุณธรรมจริยธรรมตามไปด้วย

๕. พุทธจริยศาสตร์กับการพัฒนาจริยธรรมของผู้นำครอบครัว

การที่จะพัฒนาผู้นำครอบครัวให้มีพฤติกรรมที่ดีมีคุณธรรมจริยธรรมได้นั้น เป็นสิ่งที่ค่อนข้างจะเข้าใจยาก เพราะมีลักษณะที่เป็นนามธรรม แต่หากเราซึ่งเป็นสมาชิกคนหนึ่งในสังคมมีความคิดที่จะจรดโลงสังคมของเราให้ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ เราทุกคนไม่สามารถที่จะมองข้ามเรื่องนี้ได้เลย เนื่องจากสังคมไทยในปัจจุบันกำลังประสบปัญหาอย่างมากและนับวันจะทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น ดังนั้น เราควรจะต้องหันมาหาวิธีการที่จะเยียวยาสังคม ซึ่งวิธีการที่ง่ายที่สุด คือ การหันมามองที่ตนเอง อะไรคือ ปัญหาหลักที่เรากำลังเผชิญอยู่ และมองย้อนไปที่ว่าเราควรจะทำอย่างไรที่จะแก้ไขปัญหานั้น ซึ่งเราสามารถใช้อรรถของพระพุทธองค์เข้ามาแก้ไขได้ คือ หลักอริยสัจ ๔ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค^{๔๓} มองดูว่าปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันนี้ จริง ๆ แล้วมีสาเหตุมาจากตัวเราใช่หรือไม่ เราเป็นส่วนหนึ่งที่ร่วมสร้างปัญหาสังคมจริงหรือ สังคมใกล้ตัวของเรามากที่สุดซึ่งก็คือครอบครัวกำลังประสบปัญหาเช่นเดียวกันกับสังคมส่วนรวมใช่หรือไม่ เราต้องพยายามหาคำตอบเหล่านี้โดยจิตที่เป็นกลางไม่เข้าข้างตนเอง เมื่อเราได้คำตอบว่าจริง ๆ แล้ว ครอบครัวของเราเองก็กำลังประสบปัญหาเช่นเดียวกัน เราจะได้พยายามหาทางแก้ไขให้ทุกอย่างดีขึ้น ขั้นแรกสำรวจตนเองว่า ขณะนี้เราทุกข์หรือสุขมากกว่ากัน เมื่อเราตอบตนเองได้ว่า ทุกข์มากกว่าสุข นั่นให้ถือว่าเป็นสิ่งที่ดี เพราะเมื่อพบทุกข์ก็คือ การพบปัญหา เมื่อพบปัญหาต่อมาก็หาเหตุแห่งปัญหานั้นว่าเกิดจากอะไร เพื่อที่จะหาทางพ้นปัญหานั้นให้เร็วที่สุด และหากเราเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในครอบครัว คือเป็นผู้นำครอบครัว เราจะต้องหันมาสำรวจปัญหาที่เกิดขึ้นให้เร็วที่สุด เพราะเราเป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อสมาชิกคนอื่น ๆ ในครอบครัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งเยาวชน จากเนื้อหาที่ผู้เขียนได้อธิบายมาข้างต้น เราสามารถที่จะนำหลักการเหล่านั้นมาประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นในครอบครัวได้ ดังนี้

๑. เตรียมความพร้อมของจิตใจที่จะพยายามแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น โดยสำรวจตนเองว่า เรามีความเข้าใจในคำว่าหน้าที่ของผู้นำครอบครัวมากน้อยแค่ไหน เรามีอิทธิพลหรือมีความสำคัญกับสมาชิกคนอื่น ๆ อย่างไร การกระทำของเราส่งผลต่อสมาชิกคนอื่นจริงหรือไม่ เมื่อเราถามตนเองด้วยคำถามแบบนี้ จะทำให้เรามีความตระหนักว่า เราซึ่งคือผู้นำครอบครัวมีความสำคัญมากต่อครอบครัวเปรียบเสมือนเป็นเสาหลักของบ้าน หรือหางเสือเรือ ซึ่งจะทำให้เราเห็นคุณค่าในตนเอง

^{๔๓} ดูรายละเอียดในหัวข้อ จริยธรรมและจริยศาสตร์ขั้นสูง

มากขึ้น เห็นความสำคัญว่าทุกการกระทำของเรามีผลต่อสมาชิกคนอื่น ๆ ในครอบครัวเสมอทั้งทางตรงและทางอ้อม นั่นก็ทำให้เรามีการยับยั้งชั่งใจในทุก ๆ การกระทำเพื่อทำตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีกับสมาชิกคนอื่น ๆ

๒. เริ่มลงมือปฏิบัติ โดยหาจุดอ่อน จุดแข็งในตนเอง และหาข้อสรุปว่าพฤติกรรมใดควรคงไว้ พฤติกรรมใดควรกำจัดออกไป ซึ่งในข้อนี้ สามารถนำหลักพุทธจริยศาสตร์มาเป็นเกณฑ์ตัดสินได้ โดยแบ่งเป็นจริยธรรมและจริยศาสตร์ขั้นต้น กลาง สูง หรืออาจจะแบ่งเป็นพฤติกรรมทางกาย วาจา ใจ โดยอาจจะเริ่มต้นจากการสำรวจตนเองว่า เราเป็นผู้ที่สามารถรักษาศีล ๕ ได้ครบถ้วนหรือไม่ หากไม่สามารถรักษาให้ครบถ้วนได้ ข้อใดเป็นข้อที่ทำได้ และข้อใดเป็นข้อที่ทำได้ไม่ดี ข้อใดรักษาได้ง่ายที่สุด และข้อใดรักษาได้ยากที่สุด มีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงใดที่ใน ๑ สัปดาห์เราจะสามารถรักษาศีลให้ครบทั้ง ๕ ข้อ เพราะหากเราพิจารณาให้ลึกซึ้ง จะพบว่าการรักษาศีลก็คือการรักษาความบริสุทธิ์ของกาย เพื่อทำให้จิตใจของเราบริสุทธิ์ตามไปด้วย ถือเป็นกรปฏิบัติตนตามหลักธรรมที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา คือ เว้นจากความชั่ว ให้ทำความดี และชำระจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาด เริ่มสำรวจตนเองจากศีล ๕ ธรรม ๕ ก่อน แล้วค่อย ๆ เพิ่มระดับการปฏิบัติให้สูงขึ้นโดยยึดหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ และมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งจะมีข้อปฏิบัติที่เคร่งครัดและเข้มงวดมากยิ่งขึ้นทั้งทางกาย วาจา และใจ เพื่อให้สามารถเข้าถึงธรรมะของพระพุทธเจ้าได้อย่างลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น

๓. พยายามที่จะปฏิบัติตามหลักพุทธจริยศาสตร์ในระดับที่เหมาะสมกับตนเองให้สม่ำเสมอและต่อเนื่อง โดยยึดหลักทางสายกลาง เพื่อเป็นการพัฒนาจริยธรรมในตนเองให้สูงขึ้น เพื่อให้ตนเองมีความสุขมากขึ้น มีความทุกข์น้อยลง และที่สำคัญคือ เพื่อเป็นต้นแบบที่ดีให้กับสมาชิกอื่น ๆ ในครอบครัว เมื่อเราได้ลงมือปฏิบัติดีปฏิบัติชอบไปเรื่อยๆ อย่างถูกวิธี เราก็จะพบว่าพฤติกรรมในส่วนที่ไม่ดีของเราจะลดลง และพฤติกรรมที่ดีของเราจะเพิ่มขึ้น ซึ่งจะส่งผลต่อครอบครัวคือ ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นจะลดลง เช่น หากเรารักษาศีล ๕ ได้ครบถ้วน โดยเฉพาะข้อ ๕ เว้นจากการดื่มสุรา ฯ ก็จะทำให้สามารถประหยัดเงินได้มากขึ้น มีสติมากขึ้น มีเวลาให้ครอบครัวได้มากขึ้น ปัญหาต่างๆ ที่มีอยู่ก็จะลดน้อยลง

หากพิจารณาเนื้อหาของหลักพุทธจริยศาสตร์แล้วจะพบว่า เป็นหลักปฏิบัติเพื่อความทุกข์ที่ลดลงทั้งทางกายและใจ เป็นหลักปฏิบัติเพื่อฝึกสติให้มีตลอดเวลา เพื่อให้เกิดปัญญาที่สามารถนำพาตนเองและครอบครัวให้รอดพ้นวิกฤติต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ ยิ่งมีสติมากเท่าใด ปัญญา ก็จะยิ่งเพิ่มพูนมากขึ้นเท่านั้น เวลาเกิดปัญหาใดๆ ขึ้น ก็ไม่ยากที่จะหาทางแก้ไข ซึ่งการพัฒนาจริยธรรมในตนเองนั้นสามารถทำได้ตลอดเวลาขอเพียงให้มีความตั้งใจจริงแน่วแน่ที่จะปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง

๖. บทสรุป

สถาบันครอบครัวถึงจะเป็นหน่วยสังคมที่เล็ก แต่ก็มีความสำคัญเป็นอย่างมากต่อสังคมโดยรวม ทุกครอบครัวย่อมต้องมีผู้นำครอบครัว ผู้เขียนจึงมีความเห็นว่า หากผู้นำครอบครัวสามารถพัฒนาจริยธรรมของตนเองให้สูงขึ้น โดยยึดหลักพุทธจริยศาสตร์ในระดับที่เหมาะสมกับตนเอง เพื่อทำตัวให้เป็นต้นแบบ หรือเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับสมาชิกในครอบครัวโดยเฉพาะเยาวชน นั่นก็เท่ากับว่าผู้นำครอบครัวและครอบครัวนั้นได้เป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยจรรโลงสังคมให้ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ เพราะเยาวชนเป็นกำลังสำคัญของชาติในอนาคต หากสามารถปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมได้ตั้งแต่เยาว์วัยโดยเริ่มต้นที่บ้าน ก็ถือว่าเป็นหนทางหนึ่งที่จะช่วยแก้ไขปัญหาทางสังคมที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ในทุกวันนี้ให้ลดน้อยลง เยาวชนมักจะมีพฤติกรรมเลียนแบบและเรียนรู้จากสิ่งที่ตนเองเห็นอยู่ตลอดเวลา หากพวกเขาได้เห็นแต่พฤติกรรมที่ดีมีคุณธรรมและจริยธรรมก็จะส่งผลดีต่อสังคมโดยรวม เพราะจะทำให้เยาวชนมีคุณธรรมและจริยธรรมในระดับที่สูง มีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความเข้าใจในคำที่ว่าหน้าที่ของตนเอง โดยสามารถแสดงบทบาทได้ตามสถานภาพทางสังคมที่ตนเองมี เมื่อวันหนึ่งที่เติบโตเป็นผู้ใหญ่หรือเป็นผู้นำครอบครัว พวกเขา ก็จะเป็นบุคคลที่มีคุณค่าในสังคม และเป็นแบบอย่างที่ดีกับชนรุ่นหลังต่อไป

ผู้นำครอบครัวควรเริ่มต้นพัฒนาจริยธรรมของตนเองตั้งแต่บัดนี้ เพื่ออนาคตที่ดีของเยาวชนไทย เพราะนี่คือการสอนให้รู้จักคำว่าหน้าที่ ไม่ว่าจะหน้าที่ต่อตนเอง หน้าที่ต่อสังคม และหน้าที่ต่อประเทศชาติ หลักพุทธจริยศาสตร์ก็เป็นหลักหนึ่งที่จะสามารถนำไปเป็นกรอบในการปฏิบัติตนให้เป็นคนที่มีคุณค่าในสังคมที่กำลังเผชิญวิกฤตอย่างหนักทั้งทางสังคมและเศรษฐกิจ ร่วมมือกันตั้งแต่วันนี้ เพื่อให้สังคมไทยอยู่รอด

คุณเองก็เป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยแก้ไขปัญหาสังคมได้ อยู่ที่ว่า คุณพร้อมแล้วหรือยัง ?

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.**
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. หนังสือ

กীরติ บุญเจือ. **จริยศาสตร์สำหรับผู้เริ่มเรียน.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด,
๒๕๑๙.

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์. **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

ธานินทร์ ภัยวิเชียร. **ปาฐกถาพิเศษในพิธีเปิดงานสัปดาห์คุณธรรมแห่งชาติและตลาดนัดคุณธรรม
ครั้งที่ ๓ คุณธรรมและจริยธรรมในสังคมไทย.** กรุงเทพมหานคร : บริษัท เด่นศิลป์
การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๑.

บุญมี แทนแก้ว. **จริยศาสตร์ (ETHICS).** กรุงเทพมหานคร : เอกสารประกอบการศึกษา ภาควิชา
ปรัชญาและศาสนา คณะวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สหวิทยาลัยรัตนโกสินทร์
บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา, ๒๕๓๐.

ประเทือง ภูมิภัทราคม. **การปรับพฤติกรรม : ทฤษฎีและการประยุกต์.** กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๐.

ประวีณ ณ นคร. **คุณธรรมสำหรับข้าราชการ** เอกสารการฝึกอบรมปฐมนิเทศ. กรุงเทพมหานคร :
สำนักงานข้าราชการพลเรือน, ๒๕๒๖.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). **การศึกษากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์.** กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๙.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธมฺจิตฺโต). **พุทธศาสนากับปรัชญา.** กรุงเทพมหานคร : บริษัท
อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓.

พระราชวรมนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **การคณะสงฆ์กับ พรบ.การศึกษาแห่งชาติ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๙.

_____. **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย**. กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๐.

ลำตวน ศรีมณี. **จริยธรรมและจริยศาสตร์ตะวันออก ทศนะเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิกมปป.

วศิน อินทสระ. **จริยศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๙.

_____. **มนุษย์และแนวทางการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อมรรการพิมพ์, ๒๕๒๘.

วิภาพร มาพบสุข. **จิตวิทยาทั่วไป**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ, ๒๕๔๐.

ศรีธรรม ธนะภูมิ. **พัฒนาการทางอารมณ์และบุคลิกภาพ**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๕.

สนธิ ศรีลำแดง. **ปรัชญาเถรวาท**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

สมโภช เอี่ยมสุภชาติ. **ทฤษฎีและเทคนิคการปรับพฤติกรรม** พิมพ์ครั้งที่ ๔ . กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **ประวัติศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : สมาคมศึกษามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

สุพรรณิ ไชยอำพร. **รูปแบบแหล่งเรียนรู้ด้านคุณธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ปริณาม จำกัด, ๒๕๕๐.

สุพัตรา สุภาพ. **สังคมและวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๖.

สุรพล ไกรสรารุณี. **ทศนะเบื้องต้น : คุณธรรม - จริยธรรม - จรรยาบรรณ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. **วิถีชีวิตสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๖.

ค. วิทยานิพนธ์

นภัสวรรณ ปรารค์พันธุ์. “การศึกษาพัฒนาคุณธรรมผู้นำเยาวชนตามหลักฆราวาสธรรม ๔” **วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

ปรีชา ช้างขวัญยืน. “การศึกษาจริยศาสตร์สังคมในพุทธศาสนาในเชิงวิจารณ์” **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต** ภาควิชาปรัชญา. บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๙.

พระครูปลัดณัฐพล จันทิโก (ประจวบคณฺหะ). “ศึกษาเปรียบเทียบการเรียนรู้ของมนุษย์ในพระพุทธศาสนา
เถรวาทกับทฤษฎีการเรียนรู้ทางปัญญาสังคมของแบนดูรา” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร
มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระสุทธิชัย ทีฆายุโก (ยังสุข). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักจริยธรรม เกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรมใน
พุทธศาสนานิกายเถรวาทและคริสตศาสนานิกายโรมันคาทอลิก” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร
มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พูนทรัพย์ ชุนชิต. “ศึกษาหลักจริยธรรมด้านกตัญญูกตเวทีของบุตรและธิดาจะต้องปฏิบัติต่อมารดา
บิดาศึกษาเฉพาะกรณีนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนราชวินิตบางแคปานขำ
กรุงเทพมหานคร” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

๒. ภาษาอังกฤษ

Bandura, A., **Social Learning Theory**. Englewood Cliffs, New Jersey : Prentice-Hall
Inc., ๑๙๗๗.

_____. and Richard H. Walters. **Social learning and personality development**.
New York : Holt, Rinehart and Winston, ๑๙๖๓.

๓. สื่ออิเล็กทรอนิกส์

http://www.nesdb.go.th/Portals/๐/news/plan/p๑๐/plan๑๐/data/report_๑๒๔๘/๒_๑.pdf